

Löffler Anna

A BÁLVÁNYOSI-FOLYAMAT, AVAGY EGY GENERÁCIÓ A KÁRPÁT-MEDENCEI MAGYAR POLITIKÁBAN

Tanulmányomban az úgynevezett *Bálványosi-folyamat* alakulásával foglalkozom, azt vizsgálom, hogy ténylegesen mennyire befolyásolta az eseménysorozat a politikai folyamatokat, rendelkezik-e a szervező (Kisebbségéért – Pro Minoritate Alapítvány, továbbiakban Alapítvány) az ehhez szükséges stratégiákkal, és amennyiben nem, hogyan lehet mégis befolyásoló szerepe, vagyis felmerül a kérdés, hogy ki kit befolyásol. A tanulmány megírásához az évek során az Alapítványnál felhalmozott, szervezéssel kapcsolatos dokumentumokat, illetve a kezdetektől szervezőként jelen lévőekkel készített interjúkat használtam fel. Ugyanakkor igyekeztem összeszedni azokat a sajtóinformációkat is, amelyek a témához szorosan kapcsolódnak, de nem törekszem az előadások statisztikai jellegű összegzésére és az előadóként, fellépőként résztvevők felsorolására sem. Céloom sokkal inkább annak vizsgálata, hogy a Bálványosi-folyamat miként járult hozzá a román–magyar kisebbségi diskurzus napirendjéhez, illetve a szabadegyetem tartalmi, strukturális változásai hogyan befolyásolták a folyamatot.

Álmodozó kezdet – romantikus környezet

1990-ben a Bálványosi Nyári Szabadegyetem az erdélyi Bálványoson, a Fidesz Kisebbségi Titkársága, az angol Fiatal Szociál-Liberális Demokraták és a MISZSZ¹ összefogásaként került megszervezésre. A szabadegyetem fórumain nem a napi politikai eseményeket tárgyalták, hanem naponta egy-egy tudományág egyetemesebb megközelítése került sorra. Az előadók négy rétegből tevődtek össze, így magyar, határon túli magyar, román és angol-nyelven alkotó, többnyire a társadalomtudományok területéről érkező szakértők mutatták be nézeteiket a különböző tárgykörökben. Jelen voltak nem utolsósorban a Ceaușescu-korszak olyan üldözött értelmiségi csoportjai is, mint a Limes Kör (Balázs Sándor, Bíró Béla, Fábián Ernő, Lőrincz Csaba és Mol-

nár Gusztáv), akik évekkkel azelőtt találkoztak utoljára. A politikai helyzet változása magával hozta a témák alakulását is, így a következő években a szakmaiság és általános témák megvitatása mellett egyre erőteljesebben képviseltette magát a politika is a rendezvényen. Induláskor alapvetően a friss demokrácia ízének hatására fiatal értelmiségiek spontán szerveződésékként lehetne meghatározni a szabadegyetemet. A rendezvény elindítója a Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége (MISZSZ),² illetve a Fidesz voltak. A MISZSZ ekkor már, a tavaszi választásokat követően, hat képviselővel és egy szenátorral rendelkezett Románia parlamentjében, az RMDSZ-szel kötött alkunak köszönhetően. Németh Zsolt, a Magyar Országgyűlés Külügyi és Határon Túli Magyarok Bizottságának jelenlegi elnöke, a tábor egykori alapítója elmondta, hogy a rendezvény személyes indíttatásból jött létre: „a gondolat 1989 decemberében egy baráti találkozón fakadt Kézdivásárhelyen. A forradalmi idők hangulata magával vonta a reményt és lelkesedést a szomszédi kapcsolatok, a magyar–magyar viszony jó alakulása iránt, így a szabadegyetem gondolata a remény és lelkesedés fényében született, ami a későbbiekben nem biztos, hogy megvalósulhatott volna a forradalom eszméinek fenntartása nélkül”.³

Az első tábor – amit 1990. július 21–30. között rendeztek meg – címében is benne volt a változás hozta lehetőségek megvitatására való nyitottság: „Átmenet a diktatúrából a demokráciába”. A rendezvénynek eleinte a Szent Anna-tótól alig néhány kilométerre, csodálatos hegyvidéki környezetben található Kovászna megyei Bálványos adott otthont, s már 1990-től mindig a Szent Anna-napi búcsúhoz, július 26-hoz legközelebb eső hétvégén, aminek oka, hogy a búcsú fontos találkozóhelye volt a romániai ellenzékieknek a rendszerváltást megelőző időkben. A választás ugyanakkor azért esett Erdélyre, mivel így volt a legegyszerűbb és legolcsóbb bevonni az erdélyieket egy közös táborba. A cél a román–magyar kapcsolatok megvitatása volt, ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a szubjektív szempont sem, hogy az 1990-es választási kampányban elfáradt Fidesz-apparátus elérkezettnek látta az időt a közös nyaralásra. A szabadegyetem szülőatyjai Németh Zsolt, Toró T. Tibor,⁴ Török Sándor⁵ és Smaranda Enache⁶ voltak. Az intézményi háttér magyarországi részről a Fidesz biztosította – csak később hozták létre a mostani főszervező Pro Minoritate Alapítványt –, román részről a Pro Európa Liga mint a román civil szféra legautentikusabb civil szervezete, majd 1991-től a Polgári Szövetség,⁷ harmadrészt a MISZSZ, illetve ennek politikusi gárdája voltak a szervezők. A szabadegyetem e három pillérről épült szerkezete stabilnak bizonyult, hiszen az intézményes háttér mellett az úgynevezett „alapemberek” is megmaradtak. Itt meg kell jegyezni, hogy az évek folyamán több társszervezővel és partnerrel bővült a szervezők köre, de 1997-ig, a Tusnádfürdőre való költözés pillanatáig jelentősebb változások ezen a területen nem történtek. Ekkor a helyszínváltás mellett a Pro Európa Liga szervezői szerepből való visszalépése is változást jelentett. Bár hozzá kell tennünk, hogy a Liga képviselői továbbra is jelen voltak a táborban úgy előadóként, mint résztvevőként.

A későbbiekben a személyes háttér, a baráti, rokoni viszonyok is rányomták bélyegüket a folyamatokra, így a magyar nemzetpolitikára, a politikai napirendnek a magyar jobboldalon történő megjelenésére. A személyes kapcsolatok járultak hozzá a későbbiekben ennek a háttérnek a formalizálásához, illetve egy széles bázis kiépítéséhez. Hogy csak egy példát említsünk: az ifjú generációból kikerülő önkormányzati képviselők révén, akiket szoros baráti szálak kötöttek össze, több testvérvárosi kapcsolat is létrejött. A civilszervezetek közötti együttműködések is megerősítették a nemzetpolitikai aktivitást.

Tegyük egy rövid kitérőt a politikai közélet '90-es évek eleji állapotáról, ami persze szorosan kapcsolódik témánkhoz.. Magyarország határon túli magyar politikáját ebben az időszakban a tervezés jellemezte, a romániai decemberi eseményeket követően a magyarországi közvélemény nagyfokú szimpátiával figyelte a törekvéseket. Az új magyar kormány – ami a konkrét teendőket illeti – elég lassan reagált, ezért a tábor mint konkrét, megvalósult projekt jó példával járt elől.⁸ Ugyanakkor figyelembe kell venni, hogy még nem létezett formalizált magyar–román viszony, az állami intézmények még nem foglalkoztak rendeltetésszerűen a kisebbségi helyzet kezelésével. Ebben az időben a magyar politika a román nacionalizmus, a „marosvásárhelyi események” alatti sokkban élt, és ennek következtében csakis a politikai generációváltás, illetve a gondolkodásmód megváltoztatása tűnt kiútnak.⁹

Ezzel párhuzamosan a román politika nem tudta levetkőzni a Ceaușescu-éra nacionalista hangvételét, és immár demokratikus alapon folytatta az erőszakos nemzetépítést, az ominózus alkotmány 1-es pontjától (Románia egységes nemzetállam) kezdve egészen a nyilvánosság szintjén megjelenő, gyakran xenofób megnyilatkozásokig. Gondoljunk csak az 1990-es marosvásárhelyi Fekete Márciusra, amely a Securitate más néven való újraélesztéséhez, illetve a nacionalista Román Nemzeti Egységpárt (PUNR) megalapításához vezetett.

Ebben a hangulatban igazi színfoltként jelent meg a Bálványosi Szabadegyetemen a román szervezetek részvétele (a Polgári Szövetség Pártot – Partidulei Alianței Civice – több oldalról is támadás érte, amiért szervezőként vettek részt az eseményen). Egyébként is a magyar nemzeti kisebbség jogainak elismerésében élenjárónak számított a Polgári Szövetség. A párt első kongresszusán, 1991. július 5-én Bukarestben nyilatkozatot fogadtak el a nemzeti, nyelvi, vallási kisebbségek jogairól, amelyet az RMDSZ elnöksége a bálványosi tábor idején, a helyszínen tartott elnökségi ülése után kiadott közleményben üdvözölt, hiszen ez volt az első alkalom, hogy egy román csoportosulás elfogadta a kollektív kisebbségi jogokat. 1992-ben a táborban tartott előadásában Smaranda Enache arra szólította fel a jelenlévőket, hogy dolgozzanak ki egy modellt az együttélésre, hogy a kisebbségek otthon érezzék magukat Romániában.¹⁰ A következő évben a tábor megnyitóján Horia Rusu¹¹ és Octavian Buracu¹² először beszélt arról, hogy „a Funar-jelenség a nacionalista szólamok és az ellenzék gyengeségének az eredménye”.¹³ Ugyanakkor Tőkés László arról beszélt, hogy az éppen megalakult Demokratikus Konvenció

(DK) a kisebbségi kérdésben rendre magára hagyta az RMDSZ-t, amely ekkor még a DK tagja volt.¹⁴ Ebben az évben született meg a *Bálványosi-folyamat* elnevezés, amely a romániai és magyarországi demokraták közötti párbeszéd helyszínéről kapta nevét, s olyan szellemi közösséget jelentett, amely azonos értékek alapján gondolkodó közéleti személyiségek közös fóruma. De ugyancsak ebben az évben jelentkeztek az első politikai okokból adódó meghívás-lemondások is. Többek között nem jelent meg a táborban Emil Constantinescu, a DK akkori elnöke, később Románia elnöke, Smaranda Enache, Nicolae Manolescu, neves irodalomkritikus, a román politikai élet egyik legismertebb liberális vezetője s a Polgári Szövetség Párt első elnöke és Vladimir Tismăneanu,¹⁵ politológus. A lemondás előzménye az volt, hogy a DK három tagpártja, a Nemzeti Parasztpárt, a Polgári Szövetség Pártja és a Nemzeti Liberális Párt nyílt levélben foglalt állást Tőkés László azon kijelentése ellen, amelyben az RMDSZ tiszteletbeli elnöke etnikai tisztogatással vádolta azokat, akik nem értenek egyet az autonómia gondolatával. A nyílt levél aláírói kifejtették, hogy nem értenek egyet a korlátozott autonómia gondolatával sem. Vagyis a fentiekből látszik, hogy a romániai belpolitikai folyamatok nagyban meghatározták a szabadegyetem programját és román oldalról a résztvevőit is.

Ebben az évben a tábor fő témája Románia és az RMDSZ helyzete volt, az előadások témái a Kelet és Nyugat közé ékelődött Romániáról mint egyféle önmeghatározási folyamatról szóltak, illetve – ahogy fentebb is említettem – az RMDSZ és a Demokratikus Konvenció viszonyáról. Az időszak feszült hangulatát jelzi, hogy az 1993-as tábort páncélozott csendőrijármű és közel száz rendőr „védte”. Ennek kapcsán kell említést tennünk a román ellenzék emblematisz figurájának, Corneliu Coposunak a nyilatkozatáról, mely szerint Bukarestnek szüksége van az olyan ellenségre, mint Budapest.¹⁶ Ebben az időszakban a romániai résztvevők egyre ritkábban mondtak igent a meghívásokra, ugyanakkor a magyarországi választások után (1994-ben az MSZP elsősprő győzelmet aratott az országgyűlési választásokon) a Fidesz is útkeresésbe kezdett. A tábor pedig ezen útkeresésnek is helyt adott, de eredetileg megfogalmazott céljának, annak, hogy a román–magyar megértés fő terepül szolgáljon, az elkövetkezendő két évben nem igazán tudott megfelelni.

1994-ben ismét olyan kérdéskörök kerültek napirendre, amelyek jelezték, hogy hol, milyen területen vannak a nagyobb problémák, így a fő témakörök a gazdaság, oktatás és közművelődés, egyházpolitika, önkormányzatiság voltak. Ebben az évben már egyértelműen szakpolitikai kérdések vették át az előző években megszokott társadalomtudományi, illetve politikai filozófiai programok helyét. A programok címei a következőképpen kezdődtek: „Hogyan csináljunk...”, ami bizonyítja, hogy ekkor már inkább gyakorlati megvilágítást kaptak a témák: mit lehet tenni? hogyan cselekedjünk? Ezzel a szervezők utalni akartak a pragmatikus, gyakorlatiorientált megközelítésre, amely abban az időszakban törekvéseikben is tetten érhető volt. A kezdeti időszakban húszas éveik elején járó szervezők ekkor jutottak el az önálló vagy közösségi karrierépítés korszakába.

Már 1990-t követően évről évre nőtt a táborban résztvevők létszáma, így némileg ellentmondva a táboron belüli politikai „pangásnak”, a szabadegyetem a Bálványostól alig néhány kilométerre lévő Tusnádfürdőre költözött, hogy az egyre növekvő számú táborlakóknak megfelelő körülményeket tudjon biztosítani. Az első táborok szinte zártkörű hangulata és előadásai nagymértékben különböztek az erre az időszakra már néhány száz résztvevővel számoló eseménytől.

Összességében elmondható, hogy 1990–1994 között alapvetően romantikus hangulata volt a Bálványosi-folyamatnak, a szervezők és résztvevők, akár románként, akár magyarként, egyaránt hittek nemcsak a megbékélésben, hanem a közös jövőben is. Az állandóan szem előtt lévő kérdés, hogy: „lehet-e az átmeneti körülmények között románoknak és magyaroknak előítélet-mentesen tabukérdésekről közösen gondolkodniuk, erről véleményüket, nézeteiket kicserélniük, hogy ezáltal járuljanak hozzá két ország, illetve Románián belül a magyar és román politikai elit közötti közeledéshez, a közös nyelv megtalálásához”.¹⁷ Ezt a hangulatot, törekvést erősítették a más országból érkezett meghívottak is, akik gyakran a történelem legkülönbözőbb etnikai megbékélési mintáiról beszéltek. A szűk körben megszervezett, értelmiségi résztvevőkből összeverbuvált szabadegyetem, amint a fentiekből is látható, már az első időszakban „politikaformálóvá” vált, mindenekelőtt a résztvevők politikai szemléletének formálójává.

Kezdetben egyfajta cél volt egy „politikusképző műhely” létrehozása, mivel azok a fiatalok voltak jelen a rendezvényen, akiket érdekelt a politika, illetve a politika folyamatában valamilyen formában részt is vettek, vagy részt szerettek volna venni. A kezdeti időszak fiatal politikacsínálói számára egyértelműen ekként is megfogalmazódott a tábor célja, hiszen olyan huszonéves önkormányzati és parlamenti képviselők jelentek meg az 1989-es társadalompolitikai váltás után, akik előtte alig-alig találkoztak „a politika mint hivatás” kérdésével. Ez volt a „rövidnadrágos politizálás” időszaka.

A Fidesz mint szervező jelenléte mellett nem utolsó sorban az RMDSZ – amelynek parlamenti képviselői között több MISZSZ-jelölt is helyet kapott – intézményesen is képviseltette magát a táborban, vezetői részt vettek a vitákban, folyamatokban. Ennek megfelelően a politikai fejleményekre éhes médiában is visszhangot váltott ki az esemény, így egyre gyakrabban került a mindennapi közéleti diskurzus homlokterébe, s a romániai magyar politikai diskurzus egyik alaphelyszínévé vált a rendezvény.

Két átmenetinek nevezhető évben a tábor fő témái az euroatlanti csatlakozáshoz kapcsolódtak. 1995-ben a román–magyar alapszerződés kapcsán került terítékre a téma, egy évvel később pedig a balkáni háborúk kapcsán a biztonság oldaláról vizsgálták meg a NATO-hoz, illetve Európai Unióhoz való csatlakozás szükségességét. Ugyanakkor általánosságban a tolerancia kérdésköre is nyomatékosan jelen volt ebben az időszakban.

A professzionális tömegrendezvény felé

1997-ben döntöttek úgy a szervezők, hogy nagyobb létszám befogadására is alkalmas, infrastrukturálisan jobban felszerelt helyre költözik a Bálványosi Nyári Szabadegyetem, így került a rendezvény a közeli Tusnádfürdőre. Ez egyben strukturális változást is jelentett a táborszervezésben, hiszen itt már lehetőség volt nagyobb tömegeket megmozgató rendezvények, koncertek megtartására is. Ráadásul a Homoródfürdőn megrendezésre kerülő Erdélyi Diáktalálkozó 1995-ben bezárta kapuit, így Erdélyben nem volt más nyári ifjúsági tömegrendezvény, amely az erre irányuló igényeket kielégíthette volna. Ugyanakkor a szervezők ragaszkodtak a rendezvény gondolatiságának megtartásához, ezért az esemény „felvette” a Tusványos nevet, amely az eredeti helyszín Bálványos és a „befogadó” Tusnádfürdő neveinek összevonásából született meg. A nagyobb érdeklődésre igényt tartó délelőtti politikusi előadások mellett délután immár kisebb műhelyekben szerveződtek a szakmai viták, majd az esték irodalmi és zenei programokkal teltek.

1997-ben „A posztkommunizmus nyomorúsága” címet viselte a szabadegyetem, ismét a társadalompolitikai átmenet szellemiségi problémáit tárgyalták az előadók. Ugyanakkor a polgárosodás-panel egyértelmű jelzés volt a Fidesz irányultságának változására: a fentebb már említett útkeresés végleges lezárásának időszaka ez. Politikai változás is történt, hiszen 1996-tól az RMDSZ kormánypárttá vált Romániában, 1998-ban pedig a Fidesz megnyerte a magyarországi parlamenti választásokat, ennek megfelelően a tábor politikai súlya is nőtt. A Kolozsváron megjelenő *Szabadság* című napilap 1998. július 21-i számában a következő jelent meg: „Az idei táborozásra azért irányul az eddiginél is nagyobb figyelem, mert a Fidesz magyarországi győzelme nyomán egyfajta kötetlen magyar–román jövőtervező műhely szerepét is betöltheti, hiszen mindkét részről több miniszter és kormányzati politikus is visszaigazolta részvételét.”¹⁸ Az 1998-as rendezvény utolsó napján Orbán Viktort több ezres tömeg hallgatta, ami abban az időben némileg váratlanul érte a szervezőket.

A terjedelmi növekedés ellenére ez az időszak nem volt a román–magyar párbeszéd legfontosabb színhelye, az éppen aktuális román miniszterelnök rendszeresen lemondta jelenlétét, Orbán Viktor pedig gyakran más településen találkozott román kollégájával. 1998-ban a magyar miniszterelnök Bukarestben Emil Constantinescu elnöknél és Radu Vasile miniszterelnöknél tett bemutatkozó magánlátogatása utána érkezett Tusnádfürdőre. Miközben a magyar miniszterelnök szerint: „a román és magyar nemzet között szinte előzmény nélküli helyzet- és nézetazonosság alakult ki, ezért nemzetpolitikai alaptételként is fogalmazhatjuk meg: Magyarország és Románia helyes nemzetpolitikája semmiképpen sem mondhat egymásnak ellent. A két nemzet politikai érdekazonosságának talán az egyetlen igazán sebezhető pontja a magyar kisebbségi kérdés. Kapcsolatainknak ez a neuralgikus pontja. Románia mindeddig nem volt képes rendezni nemzeti kisebbségei helyzetét. Alapvető kér-

dés, hogy szakítani tud-e az új román hatalom az eddigi nemzetállami politikával, képes lesz-e gyökeres változtatást eszközölni”¹⁹, addig a román meghívottak sorra lemondták jelenlétüket a táborban.

Az akkori időszak Romániában legnagyobb nyilvánosságot kapott magyar vonatkozású vitájában Orbán Viktor kiállt az óvodától az egyetemig tartó önálló magyar anyanyelvű oktatás megteremtésének legitím követelése mellett, ugyanakkor az RMDSZ-t több alkalommal is a „helyzetkövető” politizálás helyett kezdeményezőbb lépésre sarkallta.

Tökés László pedig Magyarország NATO-csatlakozása kapcsán megjegyezte: „a mi részünkről még az a félelem is megfogalmazódik, hogy Magyarország belépése a katonai szövetségbe egy »új politikai vasfüggöny« leereszkedését jelenthetné a magyar kisebbség előtt.”²⁰ Megint hangsúlyos helyre került a Románia és Magyarország geopolitikai kilátásairól folytatott vita.

Mindezen csörték ellenére a Bálványosi-folyamat állandó fórummá vált: „a román–magyar kapcsolatok állandó és megbízható fórumává” – ahogy Szilágyi Zsolt fogalmazott a jubileumi rendezvény megnyitóján 1999-ben. És ez egyféle intézményesülési folyamatot is jelentett, annak ellenére, hogy a kormányzati pozícióban lévő román politikusok ezt követően is csak igen ritka esetben fogadták el a szervezők meghívását.

A szabadegyetem 2001-ben a KMDSZ²¹ bevonásával²² változtatta hivatalos nevét Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktáborra, ami magával hozta a résztvevői kör és a tematika jelentős bővülését. A fesztiváljelleg hangsúlyosabbá vált azzal, hogy nőtt a szabadidős és szórakoztató programok súlya. A terjedelmi bővülésen kívül a programok is egyre színesebbé váltak, a témák körülhatárolódását jelezte az egyre több helyszínen megvalósuló panelok programba iktatása. A délelőtti „nagyelőadások” résztvevői továbbra is általában a két országbeli, illetve ismert európai politikusok, szakértők, publicisták, és általános politikai, gazdasági, társadalmi, az Európai Unióval kapcsolatos témákat járják körül. Ugyanakkor a délutáni „kissátras előadásokon” elsősorban az egyes témák szakmai bemutatása folyik. Ezek a műhelyprogramok párhuzamosan futnak, és ezeken szólnak fel különféle témákban egyetemi tanárok, kutatók, illetve a civilszféra képviselői. Ezek többnyire kisebb közönség előtt zajlanak, mivel főként az adott szakterületen jártas hallgatóknak és érdeklődőknek szólnak. Egyes esetekben egyetemi oktatók, kutatók saját diákjaikat is beszervezik egy-egy előadássorozat végighallgatására, kész műhelyek alakulnak így ki, megteremtve az eredeti szabadegyetemi keretet. Ugyanakkor a délutáni programok sorozatába tartoznak a sokszor estébe átnyúló kulturális események, így az irodalom, film, színház sátrak programjai, amelyek a rendezvényt színesítik. Kora estétől kezdődően koncertekre, zenei előadásokra kerül sor. A hét keretén belül táncházzal, illetve a csángó témakör bemutatásával igyekeznek a népi hagyományokat is feleleveníteni.

A csángó-kérdéshez kapcsolódik az „új korszak” egyik első, országos nyilvánosságot kapott tusványosi visszhangja. Történt ugyanis, hogy az 1998. évi táborban a csángók helyzetét érintő előadások kapcsán a *Rompres* hírügynökség hosszasan faggatta Petru Gherghel jászvásári római katolikus püspököt a csángók identitásával kapcsolatban.²³

A harmadik évezred első éveiben a megvitatott témák tágabb, európai kontextusba kerültek, 2000-ben „*10 évvel a napforduló után*” alcímet kapta a tábor, utalva a térség 1989–90-es társadalompolitikai fordulatára. 2001-ben a „*Kényszerek és lehetőségek*” cím még szorosabban jelezte az új világrendhez való tartozás adta feltételváltozást. Abban az évben az egyik legfajszínűsőbb probléma a schengeni szerződés megvitatása volt, amely egy olyan, a határon túli magyarokat érintő „határárt” hozott magával, amely kapcsán a politikusok állandó kérdésekkel szembesültek. Ugyanakkor a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem létrehozásával egy „régbebi” téma is a szabadegyetem napirendjére került és az időszak legfontosabb nyilvánosságot kapott kérdésévé vált: a romániai magyar felsőoktatás immár napi kérdései. Ettől a témától nem esik távol egy következő fő téma sem, ami Magyarország határon túli támogatáspolitikájáról szólt, illetve az úgynevezett státustörvényhez kapcsolódott. A státustörvény, mint ismert, jelentős tiltakozást váltott ki a román politikai elitből,²⁴ ugyanakkor egyféle ellenlépésként ekkor már létezett a határon túli románok helyzetével foglalkozó, minden évben Marosfőn sorra kerülő szabadegyetem. A tábor szervezői már az első évben a Bálványosi Nyári Szabadegyetem ellentáboraként határozták meg magukat, ettől az évtől kezdve a román kormány legfontosabb szereplői állandó előadók lettek az eseményen, vagyis ilyen irányú „válaszreakciót” is kiváltott az immár több mint egy évtizedes Tusványos. Ugyanakkor 2002-ben Gabriel Andreescu a táborban arról beszélt, hogy a ’90-es évek elején minden előfeltétele megvolt annak, hogy Románia is Jugoszlávia sorsára jusson, s a román és a magyar értelmiség mellett a Bálványosi-folyamat érdeme is, hogy nem ez történt.²⁵ Szintén ebben az évben került sor első alkalommal az RMDSZ-hez közel álló ifjúsági szervezeteket tömörítő Magyar Ifjúsági Értekezlet (MIÉRT) által Nyárádszentmártonban (Maros megye) szervezett EU-táborra, amely egy évvel később már Tusnádfürdőre költözött és egyféle „ellenrendezvényként” aposztrofálta a média. Az RMDSZ csúcsvezetői mellett a MIÉRT táborában megfordultak a román kormány PSD-s miniszterei, illetve magyarországi baloldali politikusok is. „Ilyen körülmények között nem lehet párbeszédet folytatni: a magyar társadalom kétpólusúvá válása az erdélyi magyar társadalomba is begyűrűzött. A polgári értékek hívei Bálványoson, a baloldali eszmék követői Nyárádszentmártonban, a románok Marosfőn beszélgetnek. Elvbarátaikkal, és csakis velük. Párbeszéd így nem létezik, csupán a diskurzusok párhuzamossága észlelhető, tapasztalható.”²⁶ Néhány évig Markó Béla, RMDSZ elnök is távol maradt a tábortól, román részről pedig 2003-ban már csak Emil Constantinescu, volt román elnök és Adrian Severin, volt

külügyminiszter, az EBESZ akkori Parlamenti Közgyűlési elnöke vett részt a rendezvényen.

Ugyancsak 2002-re tehető, hogy a magyarországi parlamenti választások után a Fidesz ellenzékbe került, ami a néhány hónappal később megvalósult szabadegyetemre is rányomta bélyegét. Egyrészt érződött némi bizonytalanság a „hogyan tovább” kapcsán, ami az alcímben is megmutatkozott: „Polgári kibontakozás”, majd egy évvel később tovább erősített az „Együtt vagy külön utakon? Integráció és nemzeti érdek” alcím. Másrészt pedig a jelenlévők száma tovább növekedett, sokan fontosnak tartották, hogy „mindenki ott legyen”, egyre több magyarországi résztvevő látogatott el a táborba. A média híradásai szerint a tábor utolsó napján több mint háromezren hallgatták Orbán Viktor előadását. Erre az időszakra tehető a „romantikus Erdély” újabb felfedezése, amit tovább erősített a 2004. december 5-i népszavazás utáni „bizonyításvágy” is.

2003-ban egy újabb rendezvénnyel kellett konkurálni az egyre növekedő Tusványosnak, a budapesti Sziget fesztivál romániai „kistestvérével”, a *Félszigettel*, ami első alkalommal ugyanabban az időpontban lett megszervezve Marosvásárhelyen. Bár ezen a rendezvényen is megjelentek romániai és magyarországi politikusok, azonban jellegét tekintve inkább egy zenei eseményről, koncertsorozatról lehet beszélni, mintsem a Bálványosi-folyamathoz hasonlítható párbeszédéről. „A cél világos: kifogni a szelet a sikeres és közösségi szempontból hasznos tömegrendezvény vitorlájából, átkeresztelve és átszervezve a jelenlegi magyarországi baloldali politikai hatalom szája íze szerint, azt Marosvásárhelyen folytassák ... Elvégre a tusványoskodás már jó ideje a kifulladás útjára lépett, nem képes megújulni, párbeszéd helyett monológgá kezd átvedleni. Döntésük egyáltalán nem bölcs megoldás”²⁷ – írta Ördög I. Béla, a kolozsvári magyar napilap hasábjain.

A MIÉRT által szervezett EU-tábornak 2003-tól ugyancsak Tusnádfürdő ad helyet, ráadásul a jelentős romániai és magyarországi kormányzati szereplők jelenléte kapcsán erőteljes média-érdeklődést von maga után, de a rendezvény célközönsége inkább a középiskolás diákság, az ő igényükre, nyelvezetükre alakul a tábor diskurzusa. A másik erdélyi tömegrendezvényt, a marosvásárhelyi *Félszigetet* a szervezők a szórakozást középpontba helyező ifjúsági táborként határozták meg, ugyanakkor a MIÉRT szervezőként való részvétele kapcsán Európai Unióról szóló előadásokkal is próbálkoztak, de az első két év után ezekről szinte teljesen lemondtak. Összességében azonban elmondható, hogy egyik esemény sem tudja elvonni a tusványosi közönséget, sőt, a fellépő zenekarok között is több az átfedés. De nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy az internetes fórumokon ádáz vita indult a két rendezvény „csatlósai” között.²⁸

Mindeközben a Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor központi témái között 2004-ben már olyan újabbak kezdtek megjelenni, melyek abból a félelemből táplálkoztak, hogy az EU az Unió-tag Magyarország és a csatlakozás pontos idő-

pontjában akkor még igencsak bizonytalan Románia számára tovább erősíti az egy mástól eltérő fejlődést. A délutáni műhelyek pedig az egész szabadegyetem ideje alatt tartó szakmai vitasorozatokká alakultak. Az európai gondolatiság a következő években is rányomta bélyegét a Szabadegyetem előadásaira, Románia 2007-es csatlakozásával pedig az EU immár az erdélyi magyarság számára is „kézzelfogható” közelségbe került. Ugyanakkor a politikai jellegű előadások helyét egyre gyakrabban a gazdaságközpontú viták váltották fel: a privatizációs folyamatok, az EU strukturális alapok, az önkormányzati fenntarthatóság kérdései. Ennek megfelelően a politikusok és értelmiségi holdudvaruk mellett a gazdasági élet szereplői is jelentős számban képviseltették magukat a táborban. Évek óta rendszeresen jelen van az eseményen Hernádi Zsolt, a MOL elnök-vezérigazgatója, Gansperger Gyula, az ÁPV Rt. volt vezérigazgatója, Világi Oszkár, a Slovnaft vezérigazgatója. Ezzel párhuzamosan elkezd kialakulni a tábor szervezői stábjában is egy kisebb vállalkozói réteg.

Az előadói sorban való változást támasztja alá a Székely Istvánnal készített interjú is. A kolozsvári politológus szerint az első években a tábor a Fidesz és a romániai, ellenzékben levő történelmi pártok, elsősorban liberálisok értelmiségi holdudvarát és politizáló értelmiségét vonzotta. Az első időszakban kis létszámú elméleti műhely, nyugati előadókkal, és főleg olyan román értelmiséggel, amely megértéssel, empátiával viseltetik a kisebbségek kérdésének rendezése iránt. Ez az első két-három évben, a marosvásárhelyi események után létfontossággal bírt. Azonban a román részvétel mindig elég jól behatárolható, szűk és zárt kört érintett. Közben a román politikai partner cserélődött: a liberálisok 1994 utáni összeomlását követően a Fidesz a Parasztpárt irányában próbálkozott, majd 2000-ben bekövetkezett bukásuk után ismét a liberálisokkal. A tábor jelentősége növekedett a román partnerek és az RMDSZ kormányra kerülésével, majd igazán jelentőssé azt követően vált, hogy a Fidesz is kormányra került. Ugyanakkor az RMDSZ-szel mindig elég feszült volt a viszony, hiszen a tábor mindvégig az RMDSZ belső ellenzékének megnyilvánulási területe volt.

A tábor fogadtatása is ezekkel a változásokkal függ össze: az első időszakban irreudenta-soviniszta, a románság Soros-bérenc (!) árulóinak találkozhelyeként írtak róla, majd amikor a román partner kormányra került, a román–magyar kapcsolatok ápolásának, a megbékélésnek lett a színtere a Bálványosi Szabadegyetem. Persze mindez annak függvényében változott, hogy az adott médiatermék éppen melyik párt holdudvarához tartozik. A román sajtó az első években döntően nacionalista véleményeket írt, kiképzőtáborhoz, a revizionizmus műhelyéhez hasonlította az eseményt. A későbbiekben ez megváltozott, és 5-6 év után már a román–magyar kapcsolatok nyílt fórumaként tartották számon. A nacionalisták azonban napjainkban is az elutasító véleményt képviselik. A Nagy-Románia Párt *Tricolorul* című újságjában a táborról szóló, 2005-ben megjelent beszámoló címe: „Az EPP-ED alelnöke, a sovén Orbán Viktor”.²⁹ Ezt követően is több alkalommal illették a Fidesz-elnököt „soviniszta”, „nacionalista”, „revizionista” jelzőkkel.

A tábor megítélése az 1999-es „tömegesítést” követően is jelentősen változik: a sajtó is jobban odafigyel, sokkal ismertebb lesz, sokkal több személyt-előadót mozgat, azonban értelmiségi körökben leértékelődik.³⁰ Igaz, hogy a „hangsúlyeltolódás” már a korábbi években is jelentkezik, ha nem is az imént említett negatívumok fényében, de elmondható, hogy a kimerültség korábban, illetve 1999-et követően is felütötte fejét néhány alkalommal. Így Sükösd Levente³¹ 1996-ban, a tábori újságban leírt szavait több esetben is idézhetnénk: „A táborba nagyrészt azért jöttek a fiatalok, mert jó volt EGYÜTT lenni. Nem tudom, hogy mennyire egyes szervezők bűne, hogy a legjobb szándékkal sem mondható el az idén Bálványosról általában a felszabadult légkör, de még az ellenkezője, a rossz hangulat sem. A legrosszabb mindig a semleges. Ezt csak egy hajszál vagy az sem választja el az unalomtól. Azért voltak villanások (Mircea Toma, Szöcs Géza, táncház), de a délutáni és esti „programok” többségét a bántó igénytelenség, ötlettelenség jellemezte. Ezt csak tetézte, hogy a felhők is ellenük szövetkeztek. Ezért legalább van kire mutogatni.”³²

A táborokat a gondolatiság, a politikai-eszmei értékek hangsúlyozása, a programok és személyes kapcsolatok kialakítása jellemezte. A Fidesz nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy a baráti kapcsolatok ne váljanak a hivatalos kapcsolatok kárára. Ugyanakkor igyekeztek mindig a legmagasabb szinten levő legitim képviselőt szerepeltetni ezeken a fórumokon. A táborok létrejöttének egyik fontos alapelve a vezetők szerepeltetése volt. A célokat sikerült is elérni, s a későbbiekben, a Fidesz-kormány idején, a táborokkal egy időben a szabadegyetem „margóján” egyre több hivatalos találkozó jött létre.

A szervező intézmények kapcsán időről időre felmerül a politikai befolyásoltság kérdése, a szervezők néha egyértelmű besorolást kapnak, ugyanakkor ez mit sem változtat azon, hogy a Bálványosi-folyamat immár két évtizedes múltat tekint vissza. Szilágy Zsolt ezzel kapcsolatban a vele készült interjúban a következőket mondta: „A tábor szellemisége értékrendet közvetít, nem politikai ideológiát. A résztvevő szervezetek teljes mértékben megőrizték önállóságukat és döntési függetlenségüket. Mások csak a „nevüket” adták egy-egy jelentősebb politikus nyomására, ők azonban ténylegesen nem vettek részt a szervezésben, és feltüntetésüket a közvélemény is úgy értékelte, hogy ez egy adott politikus konjunkturális politikai érdekeit szolgálja.”³³

A többi rendezvényhez hasonlóan (hisz a konferenciák hozadéka, hogy a politikusok informálisan is beszélgetni tudnak), ez a rendezvény is maga után vonta a tábor mentén szerveződő találkozókat a két ország vezetői között. Itt említeném a 2001 júliusában létrejött Orbán–Năstase miniszterelnöki találkozót. A találkozót eleinte a Bálványosi Nyári Szabadegyetem idejére, Tusnádfürdőre tervezték. Miután a román miniszterelnök, Adrian Năstase ezt nem vállalta, a találkozóra Marosvásárhelyen került sor. Elmondható, hogy ilyen beszélgetések létrejöttében nagy szerepe

volt a szabadegyetemet szervező politikusoknak, ugyanakkor a román miniszterelnökök egyike sem fogadta el a szervezők meghívását a táborba. És természetesen a rendezvény sok esetben a lobbizás színtere is, ugyanis a máskor „megközelíthetetlen” közéleti személyekkel, a gazdasági élet szereplőivel lehet közvetlen kapcsolatot teremteni egy kávé vagy egy sör mellett.

A 2008-as év új idők szelét hozta, amikor a romániai szervezők részéről az ErGo Egyesület helyét a Magyar Ifjúsági Tanács (MIT) vette át. A tábor címe is jelezte a változást: *XIX. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor. Más kép. Az „új” szervezői stáb más képet próbált festeni, abban az értelemben mindenképpen történt változás, hogy a kulturális programok tovább gazdagodtak, a politikai vonalvezetés kapcsán pedig a nemzeti kérdések kerültek hangsúlyosabban előtérbe. Ezen túl pedig sor került némi MÁÉRT³⁴-os áthallásként a Kárpát-medencei magyar kisebbségi politikai képviselők összehívására, amit *Magyar nemzetpolitika – Más kép* címmel hirdettek meg.*

Összegzés

A Bálványosi-folyamat alakulásában négy mozzanatot figyelhetünk meg. Először adódott a baráti ötlet, egy jó buli, melyen néhány fiatal vett részt. A rendezvény inkább zártkörű volt, melynek létrejöttében szerepet játszottak a bulik, de ugyanakkor tanulás is volt, ahol mindenekelőtt a tudományos igényű információhoz való hozzájutásra fektettek hangsúlyt. Erre az időszakra tehetjük a „rövidnadrágos politizálást”, melynek informális volta biztosította a majdnem teljes „szólásszabadságot”, főként, hogy ebben az időszakban a sajtó képviselői igen ritkán tették tiszteletüket a rendezvény helyszínén. A sajtó részéről megjelenő résztvevők vagy előadók szintén ehhez a baráti társasághoz tartoztak.

A második mozzanatot a rendezvény helyszínének kinövése eredményezte, az, hogy mivel egyre több embert igyekeztek bevonni a résztvevők a bálványosi táborban már nem fértek el. (Ebben az időszakban már a sátrazók sem fértek el a tábor területén.) Ez eredményezte aztán az ottani helyszín infrastruktúrájának teljes összehozását (gondolok itt az áram ellátás okozta nehézségekre, a szállás- és étkezési körülményekre), ami erősen ösztönözte a változtatás iránti igényt. A változtatás korábbi akadálya abban nyilvánult meg, hogy a szervező intézmények nem tudták biztosítani az anyagi háttérrel a korábbi változtatáshoz, de a helyszín egyéb adottságai is hozzájárultak a lépés nehézkes megtételéhez. Itt idézném Németh Zsoltnak 1995-ben, a *Háromszék* napilapnak adott interjúját, melyben még kizárta a helyszín változtatásának lehetőségét: „Bálványos nem engedi elszakadni az embert. Sokáig mérlegeltük és gondolkodtunk azon, hogy mivel itt eléggé mostohák az életkörülmények, a szabadegyetemet át kellene helyezni máshová, például Tusnádfürdőre.

Végül is beláttuk, hogy ezt a lépést nem lehet kivitelezni, mindenki ide, és nem más-hová akar jönni, ezt a levegőt akarja szívni, ezeket a hegyeket óhajtja látni, ezekben a medencékben akar fürödni, a Szent Anna-tóban lubickolni. Tehát ennek a hat évvel ezelőtt elkezdődött rendezvénynek itt van a helye, és ez így lesz, amíg lesz bálványosi tábor.”³⁵

A fordulatra végül is 1997-ben került sor, ami részben az állami támogatások révén valósult meg, részben pedig annak volt köszönhető, hogy megjelentek a gazdasági vállalkozók támogatásai. Ehhez hozzájárult továbbá, hogy az RMDSZ a kormány tagja lett, így 1997-től megjelentek a román kormány tagjai is, államtitkárok, miniszterek. Ebben az időszakban vette részben kezdetét a rövidnadrág–póló lecserélése vászonnadrág–ing öltözékre.

A harmadik fordulat, ami egyben fordulópont is a tábor életében, a Fidesz kormányra kerülése, hiszen így 1998-tól kezdődően a tábor miniszteri találkozók helyszíne és indoka is lett, s ez átalakította arculatát. Egyre erőteljesebben jelenik meg a formalitás, és a rendezvény a magyar sajtó által is jobban monitorizálttá vált, ami hozzájárult magyarországi hírnevének növeléséhez. Ugyanekkor a civil szervezetek szempontjából megfigyelhetők a szervezők és támogatók körében elinduló változások. 1998-ban a szervező még mindig a három alapítvány, de a támogatók száma már növekszik. '97-ben három szervező és öt támogató biztosítja a tábor megvalósulását. 1998-ban a támogatók között már nem csak külföldi, pontosabban német és angol alapítványok vannak, hanem magyarországi és romániai szervezetek is, amelyek mindenekelőtt állami intézmények voltak, de később megjelentek a gazdasági élet szereplői is.

A Fidesz kormányra kerülése azt a változást is magával hozta, hogy a tábor egyfajta magyar–román jövőtervező műhely szerepét is betöltötte, hiszen mindkét részről több miniszter és kormányzati politikus résztvevője is volt, bár jellemző maradt, hogy román részről továbbra is inkább az ellenzéki politikusok vállalták a megjelenést. Már '98-ban szó esett egy közös TV-csatorna létrehozásáról, illetve a mai napig napirenden lévő Budapest–Bukarest autópályáról, amely Erdélyen át köti össze a két fővárost. Érdemes megemlíteni Adrian Severin javaslatát egy közös parlamenti ülés létrehozására, amelyen a két ország képviselői megvitathatnák a közötti kétoldalú kapcsolatok legfontosabb kérdéseit. Ezek részben megvalósultak, az autópálya építés elindult, és 2005. október 20–21-én került sor az első román–magyar közös kormányülésre, s azóta több ilyen is volt. Ezek bizonyítják, hogy a táborban elhangzott ötletek a politikai párbeszéd részévé váltak, és így már a sajtó sem csak nacionalista megnyilvánulásként könyveli el azt.

Ez a fordulat ugyanakkor magával hozta, hogy a helyszín a nemzetpolitikai kinyilatkoztatások helyszínévé is vált, ugyanis Orbán Viktor minden évben itt mondja el nyár végi legfontosabb nemzetpolitikai üzeneteit.³⁶ Kormányra lépésének első hónapjában Orbán a kettős állampolgárság tekintetében elmondta, hogy a magyar kor-

mány nem érzi magát illetékesnek abban, hogy megfogalmazza, mi az érdeke az Erdélyben élő magyar kisebbségnek és nem fog az RMDSZ ellenében semmit sem tenni.³⁷ Azért tartom fontosnak ezt a részt a közönségnek adott válaszokból kiemelni, mivel később a Fidesz–RMDSZ viszony jelentősen megromlott, olyannyira, hogy 2002-től kezdődően az RMDSZ vezetői nem fogadták el a szervezők meghívását, ami annak tudható be, hogy bár beszédében Orbán Viktor biztosította az RMDSZ-t egyeduralmáról, mégis ennek belső, majd az RMDSZ-szel szakító ellenzékét támogatta. A RMDSZ-en belüli platformok elképzelései nem minden esetben találkoztak a párt vezetőségének gondolataival. 2000-ben a XI. Bálványosi Nyári Szabadegyetemen Toró T. Tibor fogalmazta meg az RMDSZ-en belüli fő ellentétek okát. Eszerint a romániai magyar társadalomban nem vált egyértelművé, hogy önkormányzati vagy párt alapú képviselőre van szükség. Toró szerint az önkormányzati és egyben az autonómia-elv képviselőre lenne igény, és ha nem történik meg a helyi megállapodás az RMDSZ-en belül, akkor még az egység is megtörhet.³⁸

A tábor szempontjából ez azért fontos, mert 2002 után elmaradtak az RMDSZ-es politikusok a táborból. Az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács viszont nem vállalt szerepet a tábor lebonyolításában, annak ellenére, hogy ennek elnöke minden évben részt vesz ezen, így az erdélyi politikai intézményi részvétel nem volt képviselve az esemény szervezői között, ettől válhatott hangsúlyossá a szabadidős tábor jelleg. A Fidesz vezetőségének is konstatálnia kellett, hogy a határon túli magyarság problémaköreit érintően nem elég egy, az RMDSZ-en kívüli szervezettel egyeztetni, főként, hogy az MPP-nek nem sikerült megteremtenie az alternatívát, 2004-ben még azt sem sikerült elérnie, hogy hivatalosan bejegyezzék a pártot, majd négy évvel később, a helyhatósági választások alkalmával sikerült némi sikert elérni, a parlamenti választásokon azonban még a jelöltállítás is gondot okozott.

Magyarország határon túli politikájának „eredményeként” 2005 júliusában Mar- kó Béla ismét elfogadta a Szabadegyetem szervezőinek meghívását.³⁹ A hivatalos tábori program előtt, illetve a rendezvény keretében is sor került egy-egy Orbán– Markó találkozási pontra, amely oldotta az előző évek feszültségeit. Itt Orbán azt nyilatkozta, hogy azokkal a határon túli szervezetekkel tudnak megfelelően együttműködni, melyeknek legfontosabb törekvése az autonómia elérése, és hogy az RMDSZ-t fogadja el az erdélyi magyarság legitim politikai képviselőjeként. Tőkés László az utolsó napi sajtótájékoztatón megfogalmazta: „Eljutottunk a román–magyar kapcsolatépítéstől a magyar–magyar kapcsolatépítésig.” Ugyanitt Orbán Viktor kiemelte, hogy szükség lenne a MÁÉRT (Magyar Állandó Értekezlet) összehívására és a kormánynak egyeztetnie kellene a határon túli magyar vezetőkkel. Nyilatkozatában Orbán kijelentette, hogy a szövetség a területi autonómiát támogatja, mivel nem lehet elfogadni, hogy az autonómia a régebbi uniós államokban teljesen természetes legyen, míg az újakban nem.⁴⁰ Ezáltal a szervezők újabb sikert könyvelhettek el, hiszen a 2002-es hangulatromlást követően sikerült megteremteni azt a fórumot, amely elindította a kommunikációt az

erdélyi magyarság két vezető politikusa között, és amelynek távlati eredményeként született meg a Magyar Összefogás, az európai parlamenti választások közös RMDSZ és EMNT jelöltlistája.

Amit pedig a romániai politikai hangulat változásában elért a Bálványosi-folyamat, talán legérzékletesebben az a gondolatiság fogalmazza meg, ami Horia Rusu 1993-as előadásában jelent meg első alkalommal, nevezetesen, hogy Magyarország folyosót jelent Nyugat felé, s bár nem az egyetlen út, de a lehetőséget nem szabad kihagyni. Romániának a Nyugat-Európához való közeledésben föltétlen szüksége van a civil társadalom kiépítésére, a hatalmi ágak szétválasztására, valamint az egyén előtérbe helyezésére. A *Magyar Nemzet*nek nyilatkozva sort kerített az akkori román kormány bírálataira is, amely szerint az „ellenségeket” keres azért, hogy a valós problémákról elterelje a figyelmet, s erre kiválóan alkalmas a Magyarországgal való viszony központba állítása, és így semmi előrelépés nem várható a két ország közötti viszonyok rendezésének terén. (*Magyar Nemzet*, 1993. július 21.) Horia Rusu beszéde fontos áttörést jelentett a politikai kommunikációban, lévén, hogy az általa elmondottakat még senki nem mert Romániában megfogalmazni. Néhány évvel később már Emil Constantinescu is erről beszélt, majd Adrian Năstase rendszeresen találkozott a magyar miniszterelnökökkel, hogy 2007-ben Tăriceanu miniszterelnök köszönetet mondjon Magyarországnak a Románia EU-csatlakozásához nyújtott támogatásért.

Látható, hogy két évtized alatt a Bálványosi Nyári Szabadegyetem lazább tábori hangulata lehetőséget teremtett a kényesebb politikai napirend érintésére is, sok esetben ezen vitáknak köszönhetően került a politikai kommunikáció középpontjába egy-egy téma. A szervezők igyekeztek minden évben az aktuális helyzetnek megfelelő témaköröket a programba iktatni, így olyan témák kerültek napirendre, mint az autonómia, a státustörvény, az autópálya-építés, a romániai magyar egyetem, a gazdasági tőkebefektetések stb. A főszervező Kisebbségekért – Pro Minoritate Alapítvány a szabadegyetem keretein túl, partnerei segítségével, ezekben a kérdésekben (státustörvény, autonómia) nyilvános fórumokat is szervezett úgy határon innen, mint határon túl. Bár a státustörvény átalakítását nem sikerült megakadályozni, de mégis sikerült felhívni erre sok szervezet és politikus figyelmét.

Összességében elmondható, hogy egyvalamiben a rendezvény, a találkozó szellemisége ugyanaz maradt: igyekezett megőrizni közvetlen, baráti hangját. Kicsit szubjektíven fogalmazva: mi a Bálványosi-folyamat varázsa? Talán Jókai szavaival lehetne legtömörebben kifejezni, aki Bálványosvárról írta a következő szavakat: „úgy volt megépítve, hogy örökké tartson”...⁴¹

Jegyzetek

- ¹ Magyar Ifjúsági Szervezetek Szövetsége, amely a települési, illetve megyei szinten az 1989. decemberi eseményeket követően létrejött ifjúsági tömegszervezeteket tömörítette. A MISZSZ 1993. decemberi félíxfürdői kongresszusán megállapodtak abban, hogy „a szervezet politikáló része megalakítja a Reform Tömörülést, amely a „nemzeti értékek iránt elkötelezett szabadelvű eszmrendszer értékeit” kívánja megjelentetni, a másik rész a mozgalmi, társadalomszervező csoport, a depolitizált MISZSZ. A két szárny egységét bizonyítja, hogy közös tiszteletbeli elnökké választották Szócs Gézát” (L. Udvardy Frigyes: A romániai magyar kisebbség történelmi kronológiája 1990–2003, <<http://udvardy.adatbank.transindex.ro>> – letöltve: 2009. 04. 10.)
- ² Pontosabban a jogi hátteret a MISZSZ tagszervezete, a kézdivásárhelyi Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (MADISZ) biztosította.
- ³ Részlet a Németh Zsolttal készített interjúból.
- ⁴ A Temesvári Magyar Ifjúsági Szövetség (TEMISZ) alapítója, a MISZSZ egykori elnöke, volt parlamenti képviselő, jelenleg az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alelnöke.
- ⁵ A szervező a kézdivásárhelyi MADISZ egyik alapítója, később a városi RMDSZ elnöke, 2000–2008 között a város polgármestere.
- ⁶ Magyarul kiválóan beszélő marosvásárhelyi román értelmiségi, sokáig a szervezők között is jegyzett Pro Európa Liga társelnöke.
- ⁷ Alianța Civică, az 1990-es bukaresti antikommunista megmozdulások kapcsán létrejött civil kezdeményezés, melynek alapítói között megtalálható: Ana Blandiana, Petre Mihai Băcanu, Mihai Șora. 1991-ben a mozgalom első kongresszusán megalapítják a hasonló nevű pártot, amely később a Demokratikus Konvenció alapítójaként 1996-ban megnyeri a választásokat.
- ⁸ Interjú Székely Istvánnal, a Magyar Kisebbség című folyóirat szerkesztőjével, a tábor egyik szakmai szervezőjével.
- ⁹ Interjú Szilágyi Zsolttal, az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács alelnökével, a tábor alapítójával, volt parlamenti képviselővel.
- ¹⁰ L. Brassói Lapok, 1992. augusztus 14.
- ¹¹ Autóbalesetben elhunyt fiatal politikus, a romániai Liberális Párt '93 ügyvezető elnöke, később elnöke, parlamenti képviselő, akiről minden évben megemlékeznek a Szabadegyetem keretében (1952–2001).
- ¹² Geológus, közismert emberjogi aktivista. Édesapja ismert parasztpárti aktivista volt, ő pedig 1989 után Kolozs megye első demokratikusan megválasztott vezetője, akit a nacionalisták lemondásra kényszerítettek. A kolozsvári Interetnikai Párbeszéd Szövetségnek, az Erdélyben élő többségi nemzet és a kisebbségi népcsoportok közötti megbékélést szolgáló civil szervezetnek az alapítója és elnöke volt (1932–1995).
- ¹³ Nyári szabadegyetem Kovásznán, In Pesti Hírlap, 1993. július 21.
- ¹⁴ L. Tőkés László: Próbára tettem a Konvenciót? In Romániai Magyar Szó, 1993. július 24–25.
- ¹⁵ A Traian Bănescu, Románia elnöke által életre hívott Elnöki Bizottság a Román Kommunista Diktatúra Elemzésére, közismert nevén a Tismăneanu-bizottság vezetője.
- ¹⁶ L. Coposu elnézést kért. Romániai Magyar Szó, 1993. július 23. A romániai Liberális Párt elnöke szerint Bukarestnek szüksége van olyan „ellenségekre”, mint Budapest. Magyar Nemzet, 1993. július 21.
- ¹⁷ „Részünk lehet abban, hogy változott a helyzet a két országban” Interjú Toró T. Tiborral, a Bálványosi Nyári Szabadegyetem „összervezőjével”; L. Bálványosi Nyári Szabadegyetem és Diáktábor, Az Örök folyamat, 94. p., Partitipatio Alapítvány, Nagyvárad, 2003.
- ¹⁸ Bálványosi szabadegyetem Tuszánfűrdőn, In Szabadság, 1998. július 21. <<http://www.szabadsag.ro/archivum/1998/8jul-21t.htm>>, letöltve, 2009. 04. 09.

- 19 Tökés László: Román és magyar nemzetpolitika. L. Szabadság (Kolozsvár), 1997. augusztus 1. <http://udvardy.adatbank.transindex.ro/?action=intezmeny&intezmeny=2316&intezmeny_sz=Magyar%20Orsz%C3%A1lgygy%C5%B1%C3%A9s&kezd=301>, letöltve, 2009. 05. 04.
- 20 Tökés László: Román és magyar nemzetpolitika, In: Pro Minoritate, 1997. Nyár, 78. p. <<http://www.hhrf.org/prominoritate/1997/7nyar09.htm>>, letöltve: 2009. 04. 12.
- 21 A Kolozsvári Magyar Diákszövetség, amely 1995-ig a Homoródi Diáktalálkozó egyik szervezője is volt.
- 22 A KMDSZ részvétele a szervezésben nem ment zökkenőmentesen, a diákok hosszasan vitáztak azon, hogy részt vegyenek-e egy olyan rendezvény szervezésében, amely a nyilvánosság által politikai rendezvényként van elkönyvelve, ezáltal vajon magukat is „kompromittálják-e” (L. ezzel kapcsolatban a <www.disputa.ro> oldalon folytatott vitát). Később a leköszönt KMDSZ vezetők Erdélyi Gondolat (ErGo) néven folytatták a tábor szervezésében való részvételt, miközben a KMDSZ „átigazolt” a Félzigethez. 2008-ban már az ErGo sem volt szervező, helyét a Magyar Ifjúsági Tanács vette át.
- 23 Petru Gherghel 1992-ben arról híresült el, hogy a szószékről szólította fel híveit, hogy a népszámlálás alkalmával tagadják le származásukat. A témát Tánzos Vilmos néprajzkutató járta körül.
- 24 L. Kántor Zoltán (szerk.): A státustörvény: előzmények és következmények. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002.
- 25 L. Gazda Árpád: Sárban tocsogva várják Orbán Viktort. In: Krónika, 2002. július 27.
- 26 Sarány István: Polarizált táborok. In: Hargita Népe, 2002. július 30.
- 27 Ördög I. Béla: Meghasonlás. In: Szabadság, 2003. július 21.
- 28 L. <www.disputa.ro>
- 29 L. Tricolorul, ziar popular, creștin și european, Anul 2, nr. 408, 25. 07. 2005
- 30 Székely Istvánnal készült interjú alapján.
- 31 Sükösd Levente marosvásárhelyi származású újságíró, költő, a Magyar Rádió és az InfoRádió volt munkatársa, a Duna TV szerkesztője.
- 32 Sükösd Levente: The Bálványos Sunshine. 1995. július 27.
- 33 Például Andrei Marga, a Babeș-Bolyai Tudományegyetem rektora, volt parasztpárti és oktatási miniszter.
- 34 Magyar Állandó Értekezlet, a Kárpát-medencei parlamenti képvisellel rendelkező magyar pártok érdekegyeztető fórumaként hívta életre az Orbán-kormány, s ami Gyurcsány Ferenc miniszterelnöksége idején nem ülésezett.
- 35 Tényleges megbékélés nélkül nem kell alapszerződés. Beszélgetés Németh Zsolttal, a Fidesz-MPP alelnökével. In: Háromszék, 1995. július 21.
- 36 A „bálványosi beszéd” a mindenkori magyar belpolitika egyik tematizáló megnyilvánulásává vált, például a 2005-ös táborzáró alkalmával elhangzott Orbán-beszéd kapcsán szocialista politikusok kódolt antiszemitizmussal vádolták a Fidesz elnökét. Az eset kapcsán Orbán Viktor két politikust és két napilapot is beperelt.
- 37 L. Véget ért a IX. Bálványosi Nyári Szabadegyetem. Három előadás az utolsó napon. Szabadság, 1998. július 27.
- 38 L. Az RMDSZ-nek szüksége van új „alkotmányra”. Romániai Magyar Szó, 2000. július 25.
- 39 A határon túli magyar pártok és a kormányzó MSZP közötti viszony akkor romlott meg véglegesen, amikor a 2004. decemberi népszavazás alkalmával a kormánypárt nyíltan a határon túli magyarok ellen kampányolt.
- 40 Druzsa Attila: Magyar–magyar disputa, 2005. július 23.
- 41 <http://balvanyos2003.gondola.hu/cikk.php?id=12&part=main>